Gh

AGH

Numaga

TIJDSCHRIFT GEWIJD AAN HEDEN EN VERLEDEN VAN NIJMEGEN EN OMGEVING

Jaargang XXXI - Nummer 1 - maart 1984 - Uitgegeven door de Vereniging „Numaga"

De Nijmeegse tinnen stadskan (1574)

B. Dubbe

In het verleden ging de ontvangst van gasten door het stadsbestuur gewoonlijk gepaard met een aanzienlijke wijnconsumptie. Hoe belangrijker de gast des te meer *quarten* wijn werden er genuttigd[1]. Trouwens ook bij andere gelegenheden als stedelijke verpachtingen, verkiezingen, het aannemen van personeel enz. liet men zich in dit opzicht niet onbetuigd.

Om de wijn te kunnen opdienen en uit te schenken waren er een reeks tinnen kannen van verschillende grootte. Voor het opdienen van het edele vocht beschikte het stadsbestuur over speciale zogenoemde „stadskannen", waarvan het representatieve karakter tot uiting komt in de grootte, de vorm en de versiering. De kleinere schenkkannen, die uit de stadskannen werden gevuld, plaatste men op de tafels om daarmee de bekers en glazen vol te schenken. In 1605 bijvoorbeeld leverde de Nijmeegse tinnegieter Gerrit van den Boonhof een nieuwe tinnen wijnkan omdat het exemplaar dat de burgemeester voor de *Heerenmaeltijt* had geleend was gestolen[2]. Gingen het Nijmeegse stadsbestuur of zijn ambtenaren op dienstreis dan maakten zij gebruik van veldflessen, waarvan er in 1616 door Van den Boonhof vier werden gegoten om te gebruiken *in den stadtscoetswagen*[3]. Uit opgravingen en archivalia is bekend dat deze veldflessen dikwijls voorzien waren van een lederen foudraal met riemen.

Het verbruik van wijn was zo groot dat in vele stadsrekeningen een afzonderlijk hoofdstuk werd gewijd aan de verantwoording van de geconsumeerde en/of door de stad aangeboden drank. De Nijmeegse schepen die belast was met de financiële administratie noteerde dergelijke uitgaven onder het hoofd *Beschenck mit der stadtskannen*[4]. Zo werden op 1 april 1604 ten huize van Hans Valkenborch de achttien stadskannen gevuld, *daermede geschoncken den Grave van Styrom ende 2 quarten voor den dienaers facit 38 quarten*[5]. Dikwijls is er ook sprake van het aan iemand „schenken van de stadskannen" om redenen van representatie of om dank tot uitdrukking te brengen. Dit betekende echter niet dat de tinnen kan werd aangeboden, doch de inhoud ervan.

Op de eerste uitsluitend aan oud tin gewijde tentoonstelling hier te lande gehouden (Den Haag 1925), werd ook de tot op de dag van heden bewaard gebleven stadskan van Nijmegen geëxposeerd[6]. De kan is 68,5 cm hoog en draagt op de cylindrische, enigzins kantige buik een schild met het stadswapen van Nijmegen en op het hoge gewelfde deksel een leeuwtje met schild (afb. 1). De kan wordt in de catalogus omschreven als te zijn vervaardigd in 1546 ter gelegenheid van het bezoek van Karel V en zijn zuster Elisabeth (sic, moet zijn Maria), koningin van Hongarije en landvoogdes over de Nederlanden (1531-1555). Deze mededeling stamt ongetwijfeld van de heer M. Daniëls toenmalig gemeentearchivaris van Nijmegen. In de stadsrekening betreffende het boekjaar 1545/46 komt inderdaad de volgende post voor: *Item Peter Dyemer tynnegieter hefft gemaeckt IX nyer stadtkannen van ffijn tin, elck van IIII quarten, hem voer elcke kan gegeven IIII rider gld.* XC gld. *Item noch hefft Peter vursz vergaeten IX alde onser stadt kannen en daertoe gedaen XIIII pondt onfijn tin elck 1b. voir II brab. st. ende van elcke kan to vergieten gegeven I brab. gld. tsamen* XX gld en 16 st[7].

Het vervaardigen van negen nieuwe stadskannen en het vergieten van de negen oude kannen omstreeks de tijd dat Nijmegen een zo hoog bezoek ontving, maakt de gevolgtrekking verklaarbaar dat de nog bewaard gebleven kan uit die tijd zou stammen. Deze veronderstelling wordt bovendien nog versterkt door het feit dat dezelfde tinnegieter in 1551 aan twee van de stadskannen,

Afb. 1. Stadskan van Nijmegen, 1574. Hoogte 68,5 cm. Commanderie van Sint Jan Nijmegen (foto A. Gossens).

waarvan de *lewkens* op het deksel waren afgebroken, herstellingen verrichtte[8]. Op het deksel van de nog aanwezige kan zit namelijk een leeuwtje! (afb. 4).

Toch werd er sedert kort aan deze zo voor de hand liggende conclusie getwijfeld, ja sterker nog zij werd voor onjuist gehouden. De kan is namelijk getekend met de gekroonde roos met aan weerszijden de letters G en L (afb. 2). Deze initialen, die betrekking hebben op de maker van de kan, kloppen niet met die van Peter Dyemer. Voorts werd het roosmerk in deze vorm in 1545 nog niet geslagen. Mede op grond van de dekselvorm werd dan ook aangenomen dat de kan uit een latere periode zou moeten stammen en wel uit de tijd omstreeks het jaar 1600[9].

Afb. 2. Tinnegietersmerk op de stadskan: roosmerk met de initialen G L van Gerrit die Leuw (foto A. Gossens).

Een onderzoek in de Nijmeegse stadsrekeningen vanaf het jaar 1595 leverde echter niets op met uitzondering van een betaling in 1599 aan Jan van den Borcht, tinnegieter voor het repareren van de stadskannen[10]. Toch bleek het sterke vermoeden, dat de stadskan niet in 1545 werd gegoten, juist te zijn. G. Lemmens ontdekte namelijk in de stadsrekening van 1574 een post betrekking hebbend op het gieten van achttien stadskannen, die gemaakt werden door de tinnegieter Gerrit die Leuw (bijlage). De initialen van deze ambachtsman kloppen wèl met de letters ter weerszijden van het roosmerk op de kan, terwijl ook de vorm van deksel en roosmerk aansluiten bij hetgeen in het laatste kwart van de zestiende eeuw gebruikelijk was.

De rekening geeft aanleiding tot enige opmerkingen. In de eerste plaats werd er een speciale stenen vorm van de kan gemaakt, waarvoor Meester Thomas Steinhouwer de vrij zachte goed te bewerken blauwe steen leverde, afkomstig uit de streek rondom Avesnes, een stadje in de buurt van Valenciennes. Deze steensoort werd dikwijls voor dit doel gebruikt. De tinnegietersproef van Leuven bijvoorbeeld schreef in 1750 nog voor, dat de candidaat-meester een schotelvorm moest vervaardigen van *A vender steen*[11].

De grootte van de stadskan vereiste een extra grote spil op de draaibank teneinde de kan te kunnen afdraaien om de giethuid en andere ongerechtigheden te verwijderen. Voor het oor werd een houten vorm gemaakt door Johan Kistemaecker. Het fijnere werk echter, het snijden van vormen voor het stadswapen en

Afb. 3. Stadswapen van Nijmegen op de buik van de kan, gegoten naar een ontwerp van de goudsmid Gerrit van Sambeek (foto A. Gossens).

Afb. 4. Leeuwtje met stadswapen op het deksel van de kan, gegoten naar een ontwerp van de goudsmid Gerrit van Sambeek (foto A. Gossens).

het leeuwtje op het deksel, bleef voorbehouden aan de goudsmid Gerrit van Sambeek. Voor het maken van de vorm, het gieten en het afdraaien der kannen ontving de tinnegieter 48 gulden 13 stuiver en 1 oort, terwijl voor het bijgeleverde tin en lood, na inlevering van de achttien oude stadskannen 18 gulden en 9 stuiver moest worden neergeteld. Gerrit die Leuw ontving derhalve in totaal 69 gulden en 1 oort.

Een belangwekkende mededeling is nog dat de leeuw op het deksel en het wapenschild op de buik van de kan verguld werden, hetgeen een extra accent gaf aan het representatieve karakter ervan. Van Gerrit die Leuw is verder weinig bekend. In dezelfde stadsrekening komt ook nog een vermelding voor betreffende het solderen door hem van de trompet van de nachtwaker[12]. De vorm van de in 1574 gegoten kannen is bekend door het bewaard gebleven exemplaar. Valt er misschien ook iets te zeggen over het uiterlijk van de in 1545 vervaardigde kannen? Enige indicatie daaromtrent, in het bijzonder over de grootte van de inhoud, is wel te geven. Uit de rekeningpost betreffende het schenken van wijn aan de graaf van Stirum (noot 5) blijkt, dat de achttien stadskannen werden gevuld met wijn, waaraan nog twee quarten werden toegevoegd bestemd voor zijn dienaren. Het aantal quarten dat bij die gelegenheid werd geschonken kwam daarmee op 38. Hieruit kan worden afgeleid dat de inhoud van de in 1574 vervaardigde kannen (38 - 2) : 18 = 2 quarten bedroeg. De stadskannen van 1545 hadden, zoals blijkt uit de afrekening met Peter Dyemer, een inhoud van vier quarten. Deze kannen moeten dus groter althans „buikiger" zijn geweest dan de in 1574 gegoten stukken. Daarvoor is trouwens nòg een aanwijzing. De nieuwe kannen wogen samen ca. 330 pond, de in 1574 ingeleverde oude kannen ca. 207 + 208 is ca. 415 pond[13].

Sedert 1558 waren te Nijmegen zogenaamde „raitztekens" in gebruik, kleine penningen met een diam. van 123 mm. Met deze raadstekens betaalde de magistraat wijnverteringen in de stadsherbergen. Zij werden uitgereikt ter gelegenheid van verpachtingen, verkiezingen, op feestdagen, aan raadsleden, boden enz. Tegen afgifte van een of meer raadstekens kon men bij de herbergen in de stad een bepaalde hoeveelheid wijn krijgen. De herbergiers wisselden deze penningen later weer bij het stadsbestuur tegen geld in. De tekens hadden derhalve een bepaalde geldswaarde[14].

Op de keerzijde van de raadstekens is een tinnen kan te zien. Er wordt aangenomen dat dit een afbeelding is van een stadskan. Dit zal dan een weergave van een kan van 1545 moeten zijn, omdat gemakkelijk valt vast te stellen dat de vorm niet overeenkomt met die van de nog bewaarde stadskan, die bovendien in 1558 nog niet was gegoten. Het feit dat de exemplaren uit 1545 groter moeten zijn geweest dan die uit 1574 maakt tevens aannemelijk dat ze qua vorm niet gelijk zijn geweest. Voorzover kan worden waargenomen heeft het afgebeelde stuk evenals dat uit 1545 een versiering op het deksel. Het is ongetwijfeld een forse kan, waarvan de vorm echter ook veel gelijkenis vertoont met de latere specifiek Nijmeegse wijnkannen, die tot laat in de

Afb. 5. Raadsteken van Nijmegen, 1558, met een afbeelding van de Nijmeegse stadskan van 1545. Commanderie van Sint Jan (foto Th. Tijsse Klasen).

achttiende eeuw werden gegoten[15]. Het zou een afbeelding van een der stadskannen van 1545 kùnnen zijn, waarbij in dit verband ook moet worden gedacht aan „het schenken van de stadskan". Zekerheid bestaat hieromtrent echter in het geheel niet. Wel staat nu vast dat de bewaard gebleven Nijmeegse stadskan uit 1574 dateert. Hij vormt nu nog een sprekend getuigenis van een tijd waarin alle officiële en minder belangrijke handelingen werden begeleid door het drinken van een flinke slok, indachtig het omschrift op de raadstekens dat luidt: „de wijn verheugt het hart van de mensen"[16].

Afb. 6 Tinnen wijnkanneije van Nijmeegs model, eind 18de eeuw. Gegoten door de Nijmeegse tinnegieter Johan Frederick Bouwmeester. Hoogte 22,5 cm. Commanderie van Sint Jan (foto C. van Veelen).

Stadsrekening 1574 (O.A. [741]), fol.142v.

Item Meister Thomas Steinhouwer, betaelt vur ii stucken avenisse stein, daer die Statt kannen form is affgedreit einen phus daler facit ..... ii gl. ½ st
Item noch betaelt vur die iseren spiell daer die form vund kannen aen gedreit sijnn worden viiij st
Item Mr. Johan Kistemeecker betaelt vandenn hengell to snijden in het holt om die hengels daer in to gietten ..... i gl v st
Item Mr. Gerit vann Sambeeck Golttsmit heff datt Statt waepen vund den Leuwen form gesnedenn daer voer betaelt ..... viff gl x st
Item Mr. Gerit die Lew Tinnegieter gegeven van die form to maeckenn vund te draijen mit hett Leun daer tot to halenn in alss ..... vij,iij st iorth
Item noch Mr. Geritt vurss betaelt vur die xviij statt kannen vann ijder stuck ij g faluirt van façoin, facit ..... xxxx gl x st
Item die vurss xv iij Statt kannen wegen in als Drie hondert
xxx pondt, vund ein verdell pont thijns, daer tegens gelevert negen Statt wijnkannen wegen ij C
vij pondt und xij loet, fijn thijn, Vund noch ix Statt wijnkannen, onfijn thin wegende ij C
und xiij lb twee pondt vur ein gelevert, Noch daer to gecofft vund hem gelevert lxxxxij lb
vund vier loet tijns ijder lb vur iiij st lopens. facit ..... xviij g viiij st
Item noch sijnen knechtt tott drinckgelt gegeven viff st. Noch Mr. Geritt in die form gegaettenn aen loet xxix lb het lb einen st faluiertt. facit ..... i gl xviii st
f 143 Item gegeven Wilhem Derickss Schjildenaer vander Gouw van die xviij vurss nijhe Statt kannen to verguldenn het waepen mit den leuwen daer opp mit schilderenn van ider stuck x st facit ..... viiij g

(94 gl. 15½ st 1 oord)

Noten

[1] De quart is een oude inhoudsmaat gelijk aan 4 pinten of 2 mengelen.
[2] O.A.N., nr. 811, f. 140 vo.
[3] O.A.N., nr. 825, f. 135 r.
[4] Bijv. O.A.N., nr. 802, f. 103 r.
[5] O.A.N., nr. 809, f. 97 r.
[6] Catalogus van de tentoonstelling van *Oud Tin* in het Gemeente Museum, 's-Gravenhage Maart-Arpil 1925, p. 22, nr. 49.
[7] O.A.N., nr. 714, f. 83 r.
[8] O.A.N., nr. 719, f. 86.
[9] B. Dubbe, *Tin en tinnegieters in Nederland,* Lochem 1978, p. 195.
[10] O.A.N., nr. 803, f. 121 r.
[11] Dubbe (zie noot 9), p. 68.
[12] O.A.N., nr. 741, f. 141.
[13] Merkwaardig is dat 9 stadskannen van fijn en 9 van onfijn tin waren gegoten.
[14] B.H.D. Hermesdorf, „De 'Raitztekens'" in de stadsrekenboeken van Nijmegen, *Numaga* 9 (1962), p. 167-174. Zie ook: Catalogus *De stedelijke Munt van Nijmegen,* Nijmegen 1979, p. 7 en p. 67 (afb.)
[15] Dubbe (zie noot 9), afb. 123.
[16] Het omschrift luidt: VINUM LETIFICAT COR HOMINIS, ontleend aan Psalm 104:15.